

The Viking Farm

Excavations at Kärrmans

www.gotland-fieldschool.com

Project Description
2024

Dan Carlsson

Det vetenskapliga problemet

Möjligheterna att belysa vår äldre historia är i högsta grad avhängig vilka spår från skilda tider som kan utläsas ut landskapet, eller med andra ord, vilka spår av en gången historia som ännu kan ses ovan jord. Denna möjlighet i sig bygger på hur tidens byggnader och andra monument konstruerades. Det är ju lätt att förstå att det är synnerligen enkelt att notera bronsålderns magnifika gravmonument i form av stora stenrösen, samtidigt som det är synnerligen svårt att upptäcka de små kistor med brända ben nedgrävda i marken som i många fall representerar den folkvandringstida situationen - en period som å andra sidan har mycket synliga och välbevarade husgrunder fullt möjliga att upptäcka i landskapet idag.

Detta förhållande med vad som kan kallas det osynliga kulturlandskapet gör att vår kännedom om den äldre historien, före de skrivna källornas tid, är sporadisk, det vill säga att vi känner väl vissa perioders hus och gravar medan andra perioder är mer eller mindre okända mot bakgrund av byggnadssätt och typ av konstruktion.

Ett av dessa problem med det dolda kulturlandskapet handlar om den *gotländska gårdens historia*. I grova drag kan vi tämligen väl följa denna historia under ca 2 000 år, från tidig romersk järnålder till 1600-tal, med kontinuerlig fortsättning upp till våra dagar. Dock, detta är en sanning med modifikation, då det finns uppenbara luckor för en detaljerad beskrivning av denna långa bebyggelsetid. Saken är den att det även här handlar om vissa perioder med ett gott källäge medan andra perioder endast vagt framträder i källmaterialet.

Den inledande perioden av gott källäge rörande bebyggelsen till gårdarna utgörs av den äldre järnålderns husgrunder och hägnader vilka är byggda i sten och som förekommer rikligt runt om på hela Gotland. Totalt räknar vi med att det finns ca 1 800 bevarade husgrunder från den här tiden, en avsevärd mängd husgrunder som gör att man i många fall kan skapa sig en bild av bebyggelsens omfattning och utbredning över exempelvis en socken. Till dessa husgrunder kopplas också åtskilliga kilometer med stensträngar som var den tidens hägnader. Genom att även de var byggda i sten har de bevarats i ovanligt hög grad till våra dagar. En gård vid den här tiden består som regel av två byggnader och med en

Ovan en typisk husgrund från den äldre järnåldern med kraftiga vallar av sten. I detta fall överlagrade av röjningssten från omgivande åkrar. Till höger en hägnad av sten som ringar in inägomarken till en järnåldersgård.

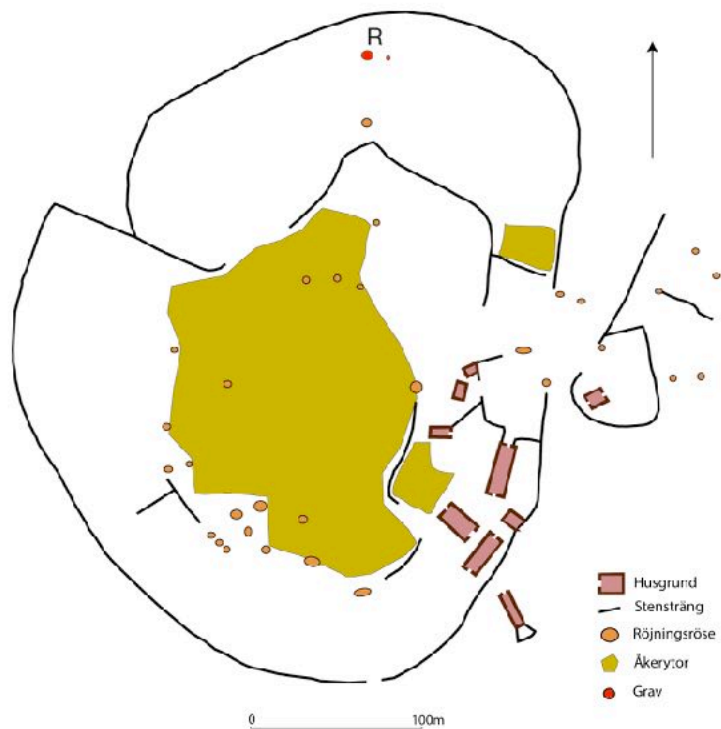

inägomark, åker och äng, omgiven av stenhägnader på ca 10-25 ha, där åkern brukar utgöra 2-3 ha.

Men dessa husgrunder motsvarar enbart en kort period av vår förhistoria, grovt uppskattat från ca AD 100 - AD 550-600. Hur bebyggelsen såg ut såväl före som efter denna period är ännu till del oklart, framför allt vad gäller tiden före, även om vi börjar få allt mer konkreta belegg för den senare perioden.

Den följande perioden med en väl-dokumenterad bild av bebyggelse och landskap får man först i och med den äldsta kartläggningen av Gotland från årtiondena runt år 1700. Den bild av landskapet som denna visar är av naturliga skäl inte landskapet tillkommet vid tidpunkten för upprättandet av kartan utan kartan speglar i hög grad en landskaps- och bebyggelsesituation som pekar ner mot medeltid.

Likväl är det en lucka i vår kunskap avseende bebyggelsens omfattning och lokalisering under äldre tid som i princip motsvaras av den yngre järnåldern, dvs vendeltid och vikingatid. Om man gör en rumslig sammanläggning av landskapet och bebyggelsen under 500-talet med situationen under 1600-talet kan man tydligt notera att det i mycket hög grad är samma landskapsrum som nyttjas vid båda tillfällena och det vore knappast förvånande att den mellanliggande perioden (vendeltid och vikingatid) även finns inom detta landskapsrum. Det finns med andra ord ingen anledning att förvänta sig att periodens landskapsutnyttjande och bebyggelse lägen inte ligger inom samma område. Svårigheten är dock att konkret belägga detta då spåren av den tidens lämningar i mycket hög grad lyser med sin frånvaro.

En gårdsmiljö från den äldre järnåldern med tillhörande inägomark omgiven av en stenhägnad. Platsen är **Fagergatskog** på gränsen mellan Buttle och Etelhem socknar på mellersta Gotland.

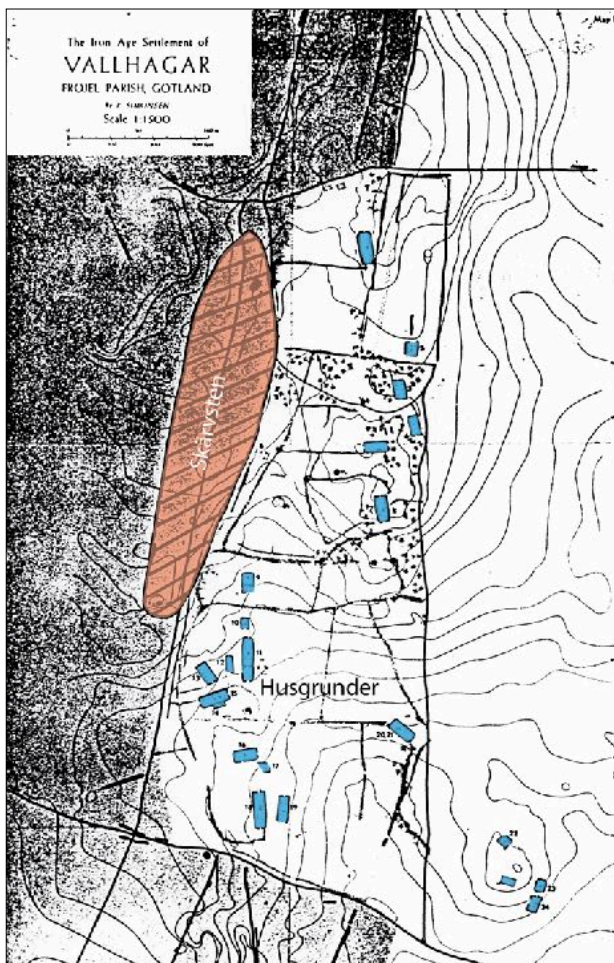
Vikingatidens gård

En sammanläggning av 500-talets landskap och 1600-talets landskap, sedd i de historiska kartorna, ger således vid handen att det är samma landskapsrum som nyttjats för åker och äng vid båda tillfällena, något annat vore i och för sig anmärkningsvärt. Dock är att notera att 500-talets mitt innebar en markant odläggelse av gårdar, där framför allt de små och perifert belägna gårdarna var de som försvann.

Konstaterandet att vikingatidens gårdar bör ligga inom samma landskapsrum som såväl 500-talets bebyggelse som medeltidens bebyggelse ställer då frågan var inom detta område som bebyggelsen under vikingatid var belägen. Man kan här i princip peka ut tre möjliga scenarier, som i och för sig säkerligen före-

kommit i mindre eller större grad. Det första alternativet är att bebyggelsen ligger kvar vid platsen för järnålderns gårdar, dvs intill de väl synliga husgrunderna från 500-talet. De tämligen omfattande arkeologiska undersökningar som har skett vid tidens gårdar har dock i mycket ringa grad kunnat notera att det finns en kontinuerlig bosättning upp i den yngre järnåldern intill den äldre järnålderns gårdar.

Ett belysande exempel är här de mycket omfattande arkeologiska undersökningar som genomfördes vid Vallhagar, där en samling av 24 husgrunder kom att undersökas med mycket ringa nedslag i den yngre perioden. Enbart ett mindre hus kunde med viss tvekan föras till vikingatid, men något fyndmaterial att tala om från vikingatid påträffades överhuvudtaget inte.

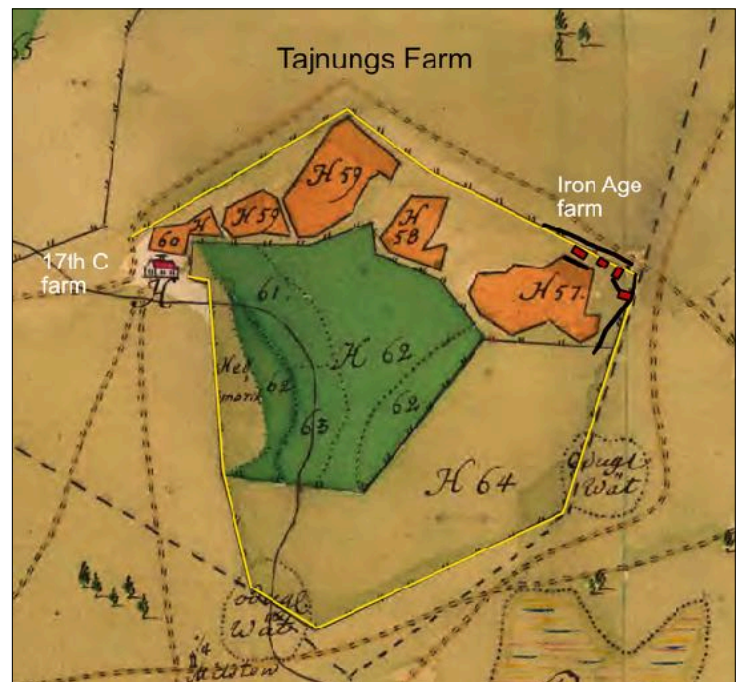

Med blå färg markeras de undersökta husgrunderna i Vallhagar. I västra kanten är markerat ett område med skörbränd sten som visar på tidigare bebyggelse.

Samma får sägas vara situationen avseende de fleråriga arkeologiska undersökningar av järnålderns gårdar som skett vid Änge gård i Buttle socken. Här har ett flertal husgrunder från den äldre järnåldern undersökts och även omkringliggande marker, såväl öster som väster om Änge gård, utan att några mer påtagliga spår av vikingatidens bebyggelse har noterats.

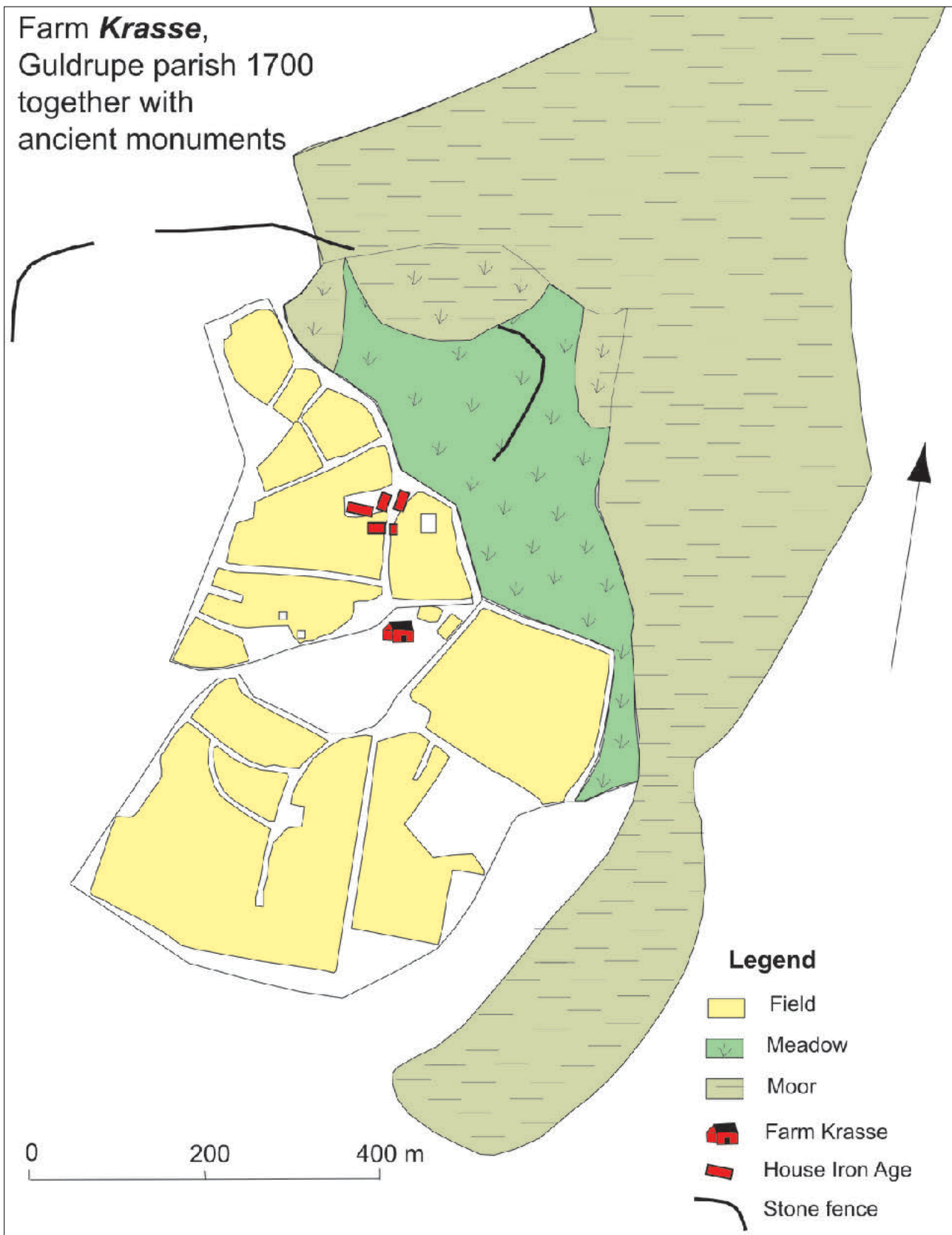
Någon säker vikingatida gårdsbebyggelse har således inte kunnat konstateras direkt intill någon av de ca 80-100 undersökta husgrunderna från den äldre järnåldern. Den gamla gårdsplatsen är generellt sett övergiven och en fortsättning på gårdens historia, då i form av en annan typ av hus byggda i trä, sker på en annan plats.

Ett tredje exempel kan tas i de av oss utförda undersökningarna av en järnåldersgård vid Tajnungs i Hangvar socken. Här kom såväl delar av hus som omgivande områden att undersökas utan några som helst spår av rester av en yngre järnåldersbebyggelse i anslutning till järnåldersgården. Utöver den äldre järnålderns lämningar påträffades ett medeltida hus från ca 1200 men som sagt, inga spår av den

Tajnungs gård vid 1600-talets slut med bebyggelsen i den västra delen av inägorna. I inägomarkens östra del finns spåren av järnåldershusen.

Farm **Krasse**,
Guldrupe parish 1700
together with
ancient monuments

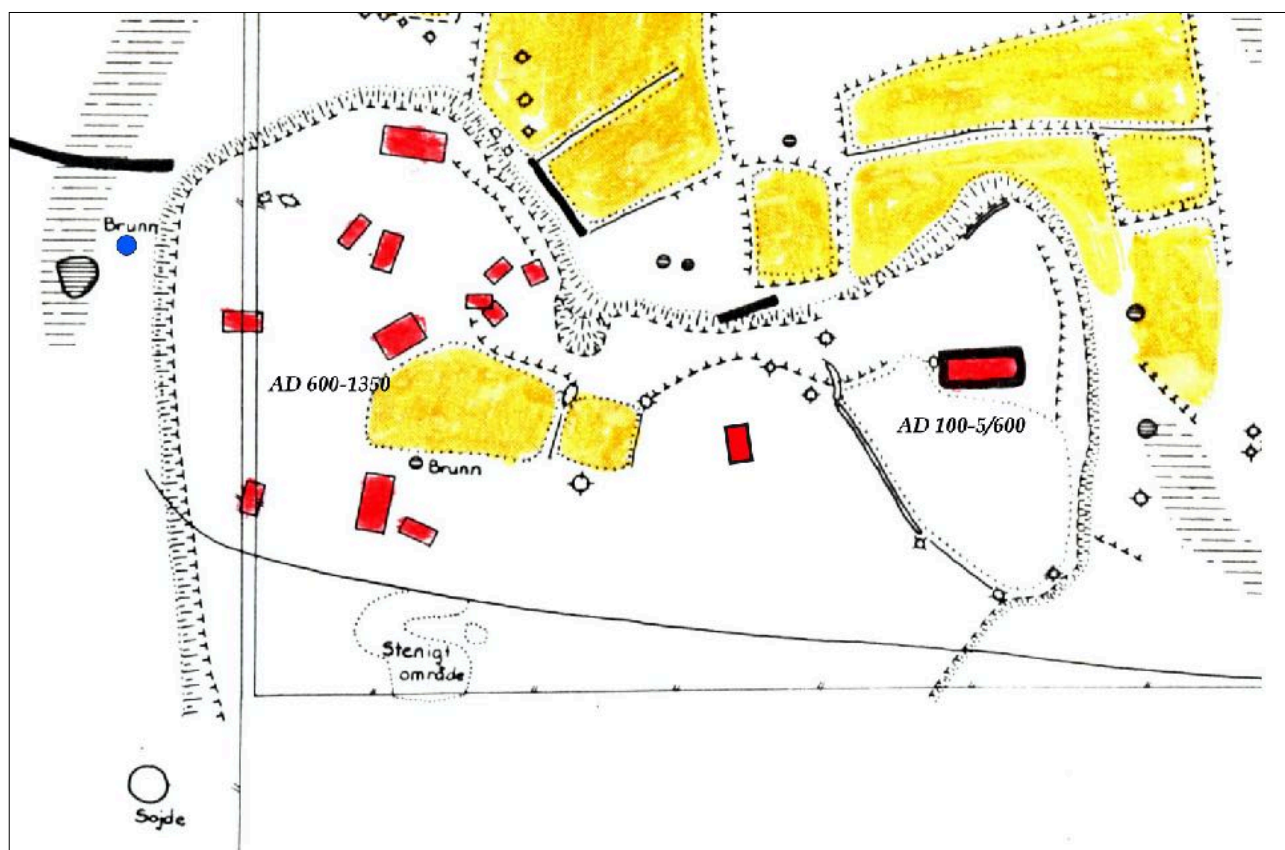
Gården Krasse med sitt inägolandskap sammanlagd med järnålderns husgrunder och hägnader.

yngre järnålderns bebyggelse. I exemplet *Tajnungs* flyttar uppenbarligen bebyggelsen från den ena sidan av inägorna till den andra sidan, i det här fallet en sträcka på ca 4-500 meter. I andra fall är avståndet kortare. Ett belysande exempel här är förhållandet vid gården Krasse i Guldrupe socken på mellersta Gotland (kartan på föregående sida). Här återfinns såväl järnåldersgården som den historiska gården centralt inom inägorna och belägna enbart något hundratal meter från varandra. Det finns knappast någon anledning att tro att gårdens bebyggelse har legat någon annanstans under den yngre järnåldern än i direkt anslutning till gårdsläget 1700.

Sammantaget kan man konstatera att det helt tydligt sker en omflyttning av bebyggelsen vid mitten av 500-talet samtidigt som man överger de stora stenhusen och bygger sina hus i trä. Exempelen på detta förfarande är åtskilliga runt om på hela ön. Det är med andra ord en generell omläggning av bebyggelselokalisering och till del även av inägorna, ett förhållande som

inte enbart handlar om Gotland utan som berör stora delar av Skandinavien vid övergången mellan den äldre och yngre järnåldern.

Konstaterandet ovan leder över till det andra huvudalternativet avseende förflyttning av bebyggelsen mellan äldre och yngre järnåldern, vilken kan ses som två varianter. I det ena fallet flyttas bebyggelsen vid mitten av 500-talet till det läge gårdarna har år 1700 eller, i det andra fallet, flyttar bebyggelsen i två eller flera steg innan den etableras på platsen för den historiska gården. Grunden för tolkningen att bebyggelsen skulle kunna omlokaliseras i flera steg har framför allt byggts på tanken att vikingatidens silverdepåer är belägna på samtida gårdsplatser, till och med så att de är deponerade i boningshusen (Östergren 1989). Ett pågående arbete om silverdepåernas placering visar dock att vikingatidens silverdepåer i det närmaste aldrig återfinns på samtida gårdsplatser eller i samtida bostadshus (Carlsson 2024). Några få undantag från detta pekar mot att en del silverdepåer är knutna till verkstä-

The deserted farm Fjäle, Ala parish. The house remains are divided into two parts. In the eastern part is the Early Iron house, and some 150 meters to west are the houses from around AD 600-1350/60.

der/smedjor och där silvret har fungerat som ett råmaterial vid tillverkning av smycken och redskap. Det är med andra ord ytterst tveksamt att använda platsen för silverdepåer som indikator på vikingatidens gårdsplatser.

Den sammanvägda bilden visar således att det mest uppenbara är att den omlokalisering som sker av bebyggelse 500-600 innebär att gårdens byggnader flyttas till ett högre och torrare läge i landskapet som en följd av den klimatförändring som sker i och med de numera väl kända vulkanutbrotten år 537. Denna naturkatastrof kom att skapa en påtagligt negativ klimatpåverkan vilken ledde till en omfattande ödeläggelse av gårdar och stora problem för odling och boskapsskötsel under lång tid.

Hypotesen är således att bebyggelsen flyttas vid denna tid till platsen där gården återfinns i den äldsta kartan och än idag. Det handlar som regel inte om någon längre sträcka, närmast om ett antal hundra meter. Ett belysande exempel på denna flytt är gården Fjäle i Ala socken. Gården kom att ödeläggas vid mitten av 1300-talet och spåren av den kom att ligga orörda i ängsmarker fram i våra dagar. Omfattande arkeologiska undersökningar av gården har gett en klar bild av historien. Gården etableras omkring AD 100 i östra kanten av en höjd (kartan på föregående sida). Under loppet av 500-600-tal flyttas bebyggelsen ca 150 meter längre mot väster, där den finns tills gården ödeläggs under mitten av 1300-talet.

Ett annat arkeologiskt undersökt exempel på en förflyttning av en gårds bebyggelse kan tas i den delundersökta gården Ihre i Hangvar socken på norra Gotland. Kartan från 1696 parat med fornlämningarna illustrerar

en gård med sina inägor väl samlade runt gårdsplatsen 1696 och där det i den sydvästra kanten av inägorna finns lämningarna av en järnåldersgård (kartan nedan). Rent rumsligt finns det knappast någon anledning att tro att vikingatidens bebyggelse skulle finnas någon annan annanstans än i anslutning till detta väl avgränsade inägolandskap. Utförda arkeologiska undersökningar av gårdsplanen från 1695 (bebyggelsen flyttades under början av 1800-talet till ett läge närmare vägen) visade också på tydliga lämningar från vikingatid och tidig medeltid, både som mynt och andra artefakter samt ¹⁴C dateringar av konstruktionsdetaljer. Bland annat påträffades en runristad sländtrissa i bly.

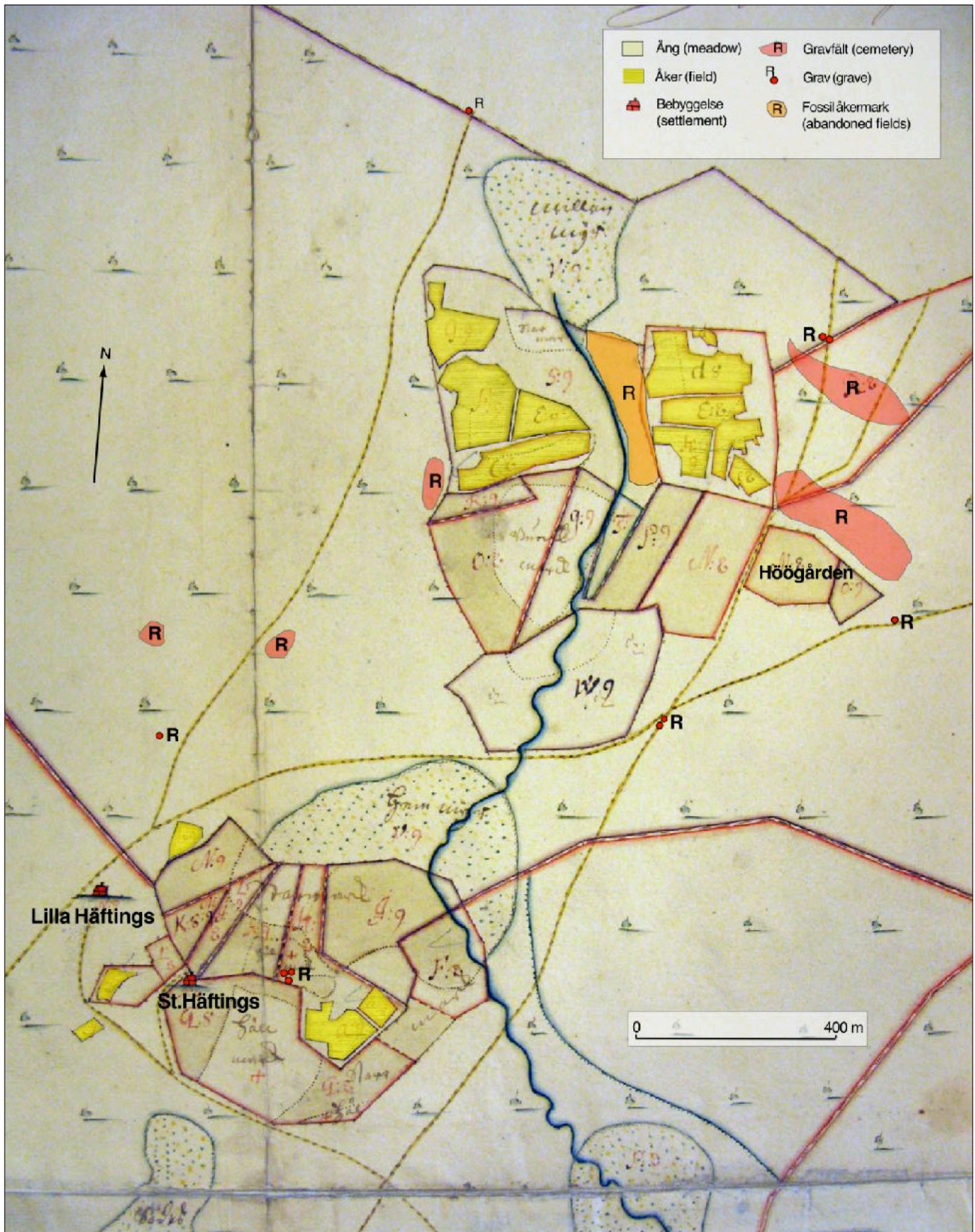
Fjäle och Ihre är två exempel på arkeologiskt delundersökta gårdar som tydligt visat att 500-talets omlokalisering av bebyggelsen sker till

Ihre gård med dess inägor år 1695. I vänstra kanten av inägorna finns järnåldersgården.

Men det finns uppenbarligen också tillfällen då bebyggelsen av olika skäl har flyttats även

senare än övergången mellan äldre och yngre järnåldern, framför allt under loppet av medel-

Stora och Lilla Häftings gårdar i Fleringe socken år 1696. Huvuddelen av gårdens marker plus omfattande gravfält och äldre (fossil) åkermark finns i norr medan husen ligger längts i söder utan kontakt med det norra området.

tiden och inte minst i samband med 13- och 1400-talets pestperioder och allmänna nedgångstid. Många gårdar kom att ödeläggas vid den här tiden, men en del av dem kom att tas upp efter en viss tid och kan då i en del fall ha etablerat en ny bebyggelse på ett annat ställe än den ursprungliga platsen för gården.

Det bör noteras att även om en gård kom att ödeläggas, dvs att ägaren inte kunde betala skatt, betyder det inte att gården i sig upphör. Dess marker kom att brukas av andra gårdar mot att de betalade skatt för dessa marker. Statens syfte var ju att så långt möjligt ha brukare på varje gård som kunde betala skatt till staten vilket konkret innebar att markerna kom att hållas intakta över långa tider vad gäller gränser.

Ett belysande exempel på en sentida flyttning kan ses i gårdarna Lilla och Stora Häftings i Hangvar socken på norra Gotland (kartan på föregående sida). Där bebyggelsen ligger vid upprättandet av kartan 1696 finns knappast någon åker. Lilla Häftings ligger därtill tämligen perifert från inägomarken och intill en äldre väg. Gårdarnas huvudsakliga åkermark återfinns en dryg 1 km längre mot norr i form av omfattande och stora ytor av gårdarnas åkermark samlade här runt en sänka med en å.

Av intresse i sammanhanget är förekomsten av ett stort antal fornlämningar i området i form av både gravfält, spår av boplats och fossil åker från förhistorisk tid invid 1600-talets odlade åker, som tydligt markerar ett förhistoriskt ursprung för gården inom detta område. När denna sentida flytt av bebyggelsen har skett är oklart, men med tanke på att i det närmast ingen åkermark ännu hade tagits upp vid det nya bebyggelseområdet när upprättandet av kartan under slutet av 1600-talet sker, bör flytten ha skett under loppet av 1600-talet.

Situationen så som den avspeglas i Fjäle, med en förflyttning av bebyggelsen under loppet av 500-talet och övergången till en husbyggnadstradition som bygger på att bygga i trä är

med stor sannolikhet den generella bilden av bebyggelseförändringarna på Gotland under den aktuella tiden, även om det givetvis förekommer undantag från denna regel.

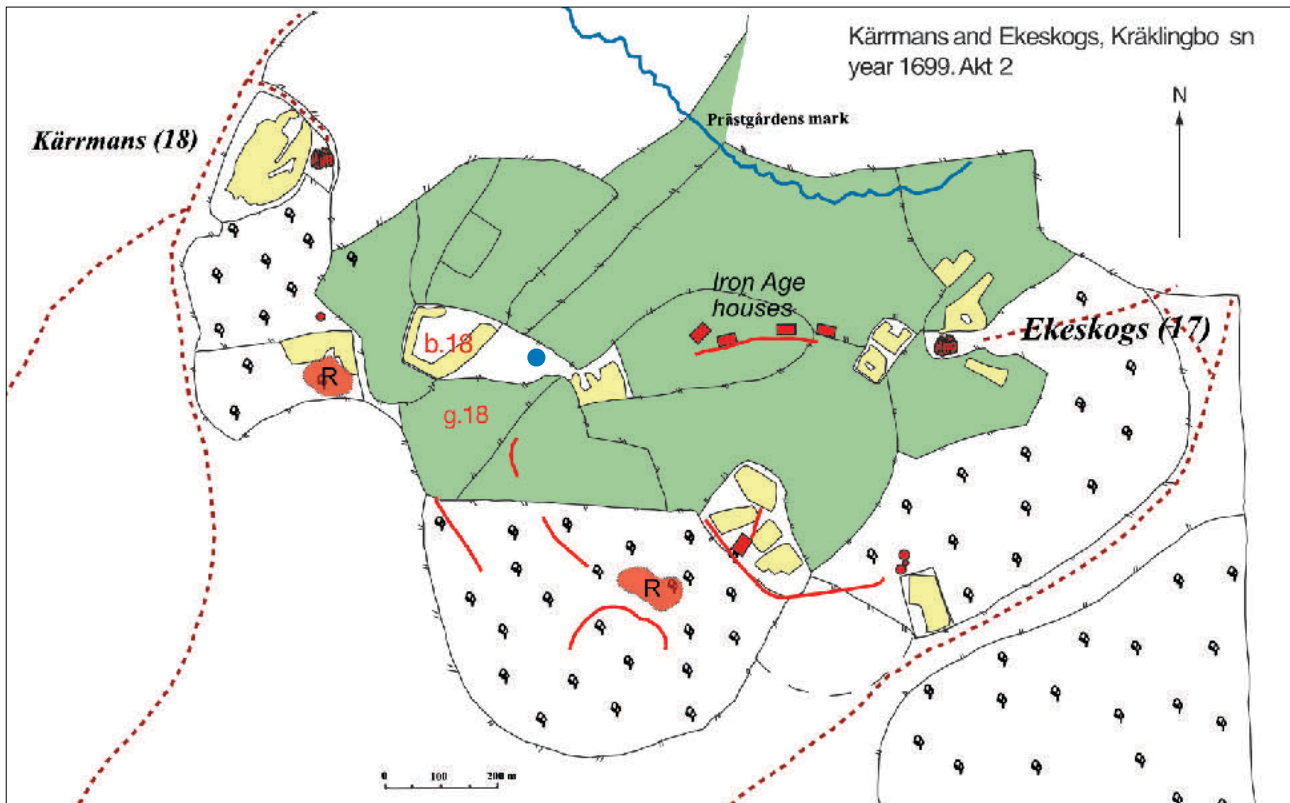
Gården Kärrmans i Kräklingbo socken

Det är sammantaget utifrån senare års arkeologiska undersökningar tydligt att det sker en markant omflyttning av bebyggelsen under loppet av 500-talet parat med en omfattande ödeläggelse av gårdar som en följd av klimatpåverkan. Det finns också tydliga indicier på att denna förflyttning av bebyggelsen konkret har inneburit att bebyggelsen har kommit att lokaliseras till platsen där gårdarna återfinns än idag. De reella beläggen för detta är ännu dock tämligen få, där ödegården Fjäle i Ala utgör ett belysande exempel.

Som ett led i att skapa ett säkrare och tydligare underlag för tolkning och som grund för en monografi om den gotländska gården, är avsikten att med start sommaren 2024 genomföra fördjupade arkeologiska undersökningar av gården *Kärrmans* i Kräklingbo socken, delundersökt 1992-3.

Gården är belägen i västra delen av socknen och när vi möter den i de äldsta kamera källorna från 15- och 1600-talen synes den vara en tämligen normalstor gård för tiden och bör vara en god representant för att belysa frågan om kontinuitet i bebyggelsens lokalisering, med särskilt inriktning mot situationen under den yngre järnåldern (vendeltid-vikingatid).

Kartan på följande sida illustrerar landskapsrummet vid de två historiskt sammanhängande gårdarna *Kärrmans* och *Ekeskogs* sammanlagt med registrerade fornlämningar. Gårdarnas inägor (åker och äng) bildar ett mycket väl sammanhållet landskapsrum där bebyggelsen till gårdarna är belägna i var ände av dessa sammanhängande inägor. Dock bör man notera en viss betydelsefull skillnad mellan läget av bebyggelsen för Ekeskogs gård sett i rela-

Gårdarna Kärrens och Ekeskogs år 1696. Grönt är äng, gult är åker och områden med träd är inhägnad hagmark. Åkern **b.18** (tomtåkeren) är markerad. Röda tonade ytor med bokstaven R är graofält. Blå prick är brunn.

tion till läget för Kärrens gård. Ekeskogs (nummer 17) ligger tämligen dikt an till gårdens ängs- och åkermarker medan Kärrens ligger utan direkt kontakt med de centrala inägorna, skilj åt av hagmarker. Visserligen finns en större åkeryta (Hemåkern) intill gården, men flera åkerytor och gårdens ängsmarker är koncentrerade till den centrala delen av inägoområdet. Bilden ger en antydning om att Kärrens gård, där den ligger när kartan upprättas, är flyttad från ett tidigare läge, sannolikt mer centralt i inägolandskapet.

En klar indikation på att bebyggelsen till gården tidigare låg längre in i inägolandskapet är att åkern **b.18** går i beskrivningen till kartan under beteckningen "Tomptåkeren ähr omkring ett hellbärg medh örjordh" (markerad i kartan). Tydligare kan det knappast uttryckas. Till detta kan läggas att strax öster om denna åker och på höjden finns en igenlagd brunn som bör kopplas till gårdsplatsen. Sammantaget illustrerar de kamerala uppgifterna att Kärrens gårdsbebyggelse tidigare låg i an-

slutning till åker **b18**, antingen på höjden som ligger mitt i åkern, eller på motsvarande höjd omedelbart söder om åkern som i kartan redovisas som ett större område som inte är klassat som äng eller åker där också en brunn är markerad. Man kan för övrigt notera att motsvarande åker och äng vid Ekeskogs i öster, här benämnda *Stufenges tvåär* (åkern b17) och *Stufenge* (117) gränsar direkt till gårdens bebyggelse vilket pekar på att Ekeskogs har legat på denna plats sedan den yngre järnåldern (ordet *Styf* eller *Stufe* skall förstås som Stuga).

När kan då denna flyttning av bebyggelsen till det nya läget tänkas ha skett och kopplat till detta är förstås också frågan varför man flyttar bebyggelsen. Det bör noteras att det sällan förekom att man flyttade gårdar utan synnerligen tvingande skäl med tanke på det arbete och de kostnader som är nedlagda vid etablerandet av en gård. Det är mycket av en arkeologisk myt att bebyggelsen under järnåldern roterade runt i landskapet i takt med att åkermarken utarmades.

Det finns en intressant kameral uppgift som ger ett tämligen säkert svar på exakt när bebyggelsen flyttas från området vid åkern **b18** till nuvarande läge, eller snarare när bebyggelsen *byggs upp* på det nya stället. I ödegårdslistan från 1585 står Kärrmans som ödegård och här nämns att markerna brukas av *Sutarve* och *Histilles* gårdar som skattar för detta.

Det intressanta i sammanhanget är att det framgår att gården år 1618 varit öde i 60 år, vilket innebär att den varit öde sedan 1558. När gården tas upp efter ödeläggelsen har det gått så lång tid att de hus som tidigare funnits på gården knappast var i stånd till att flytta in i vilket ledde till att de nya ägarna anlade en ny gård och då på platsen för dagens Kärrmans.

Summerar man resonemanget ovan är tydligt att Kärrmans gård ursprungligen låg längre in i dess inägolandskap och att gården under perioder som kan beläggas kameralt kom att ligga öde under längre och kortare perioder för att efter en längre tids ödeläggelse byggas upp på ett nytt ställe. Denna gång perifert i inägolandskapet men mer centralt i förhållande till landsvägen genom Kräklingbo och till det läge som illustreras av kartan 1696. Det är också platsen där gården ligger idag.

Vi har hittills enbart talar om gårdens historia sedd i det kamerala källmaterialet och i princip täckt tidsperioden medeltid till nutid. Det är nu dags att lägga på bilden av 500-talets landskap då i form av tidens husgrunder, stensträngar och eventuella gravfält i närområdet.

Järnålderslandskapet

Inom ägolandskapet till gårdarna Kärrmans och Ekeskogs finns lämningar av 3 järnåldersgårdar, redovisade i kartan tidigare, och därtill omfattande spår av stenhägnader som illustrerar markuppdelningen inom området samt två ovan jord synliga gravfält. Utbredningen av stensträngarna och husgrunderna utgör de synliga spåren av järnålderns inägolandskap

som till stora delar sammanfaller med 1600-talets inägolandskap. Bilden över Kärrmans och Ekeskogs är helt i linje med den generella bilden av konstansen i agrarlandskapet under järnåldern och medeltiden.

De bevarade lämningarna representerar synbarligen tre gårdar från den äldre järnåldern, där de två gårdarna inom norra delen bör utgöra ursprunget för Kärrmans och Ekeskogs gårdar. Man kan notera att den västra av dessa gårdar ligger inom mark som hör till Kärrmans och att den östra gården med två husgrunder ligger på gränsen till och delvis inom mark som hör till Ekeskogs. Den fortsatta utvecklingen som skissades på ovan är att den yngre järnåldern och medeltiden vid Kärrmans ligger i området ett par hundra meter väster om järnåldersgården och i anslutning till *Tomtåkern*, den hästskoformade åkern centralt i området

Den tredje järnåldersgården i söder kan tolkas på två sätt. Antingen rör det sig om en gård som tillhör de som försvinner under loppet av 500-talet som en följd av den omfattande ödeläggelsen vid den tiden. Alternativt kan det ha funnits bebyggelse fram i medeltid och att gården vid det tillfället försvunnit som ett resultat av 1300-talets markanta ödeläggelse. Tyvärr ger inte uppgifterna i den äldsta kartan eller några andra spår någon tydlig indikation om gårdens historia. De små åkerytorna och det änge som gränsar till järnåldersgården betecknas med ordet Gränsängesåker och Gränsänge, beteckningar som är svåra att tyda i en kronologisk horisont.

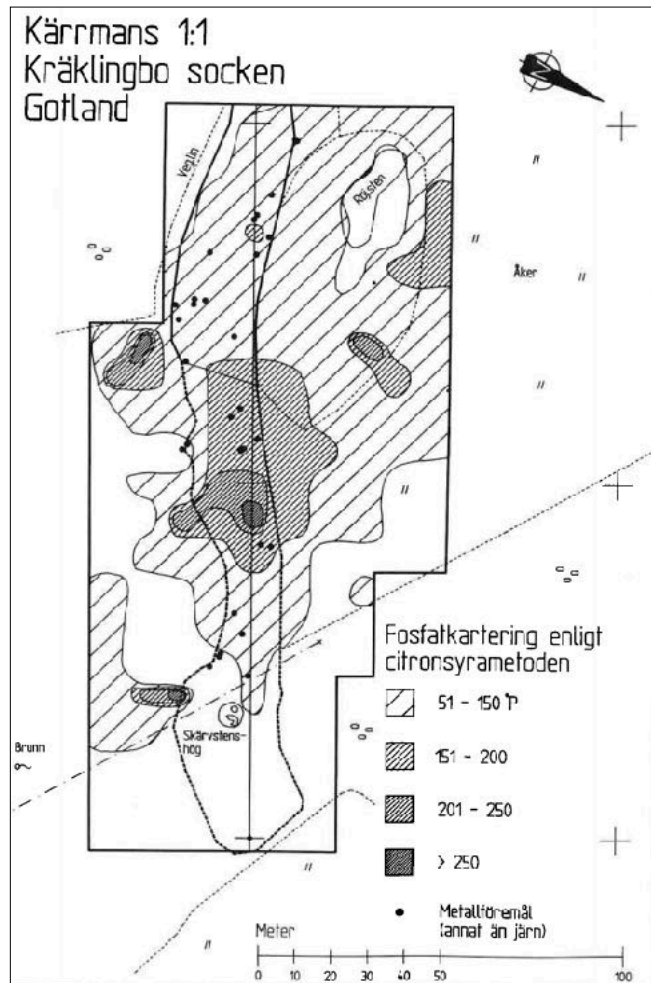
Den arkeologiska provundersökningen 1992-93

I samband med en förödande skogsbrand som härjade runt Torsburgen i Kräklingbo socken år 1992 schaktades med maskin runt om i socknen ett antal brandgator för att förhindra brandens fortsatta spridning. En av dessa brandgator kom att passera tämligen rakt igenom inägorna till Kärrmans gård. Brandgatan,

ca 30 meter bred, drogs över den södra delen av *Tomtåkern* i öst-västlig riktning. Vid en arkeologisk uppföljning av schaktade brandgator samma år kunde konstateras att brandgatan i det här fallet hade till del berört en boplatz från yngre järnåldern och den tidiga medeltiden. I ett första skede avsöktes området med metalldetektor varvid ett 20-tal föremål påträffades. Bland föremålen kan nämnas ett fyrkantigt beslag med runstensornamentik, en sländtrissa av bly och ett djurhuvudformat spänne, alla föremål som bör räknas till vikingatidens senare del. Även en romersk denar från tidig romersk järnålder påträffades (Carlsson 1992).

Vi en efterföljande kompletterande undersökning av platsen under 1993 (Carlsson 1993) genomfördes initialt en fosfatkartering av området, utförd både med spotttest metoden och med citronsyrametoden. Det visade sig härvid att det var kraftigt förhöjda värden av fosfater längs en större del av brandgatan och resultatet av den förnyade metalldetekteringen gav ett betydande antal fynd, framför allt kopplade till den centrala delen av området med höga fosfatvärden. Fynden var som tidigare från huvudsakligen två tidshorisonter, dels äldre romersk järnålder i form två romerska mynt, en knacksten och stora mängder keramik samt skörbränd sten. Dessa fynd kom framför allt från den östligaste delen av det avbanade området. Tyngdpunkten i fyndmaterialet visade dock på fynd från vikingatid och tidig medeltid. Bland fynden fanns bland annat 3 mynt (utöver de två romerska mynten) i form av ett arabiskt mynt, ett tyskt mynt från sen vikingatid och ett strömynt från

Några av fynden från den initiala metalldetekteringen av brandgatan. Till vänster prydnadsnål, därefter mot höger ett bältebeslag, en knapp med runstensornamentik och ett remämbeslag i gripdjursstil. Underst en dubbelknapp. Allt daterat till vikingatid.- Foto: Dan Carlsson.

Karta visande fosfathalterna längs brandgatan. Notera att norr är åt höger. Karta: Stefan Jonasson.

1684. I övrigt påträffades såväl flera prydnadsnålar från vikingatid som delar av sporrar från medeltid.

Brandgatan genom "tomtåkern" och undersökta schakt. Med röd prick markeras med metallidetektor påträffade föremål.

Den arkeologiska utgrävningen inskränkte sig till 5 stycken en meter breda schakt som varierade i längd mellan 2 och 15 meter utlagda tvärs över brandgatan (figur ovan). Den totala undersökta ytan uppgick till 109 m². Längst i öster, på en svag höjd, påträffades den ovan nämnda skärvstenshögen med sannolik datering till tidig järnålder. I övrigt framkom ett par välbevarade stenskodda stolphål av en form som pekar mot att det rör sig om stolpar till hus. I den västra delen, i schakt 4, framkom resterna av en smideshård med stora mängder slagg. Området i anslutning till härden innehöll tämligen rikligt med föremål och det förmodades att här hade funnits någon form av byggnad, sannolikt smedja.

Tyngdpunkten i det påträffade materialet, både från metallidetekteringen och från de undersökta schakten, kom från den centrala delen av boplotsområdet, vilket sammanföll väl med de förhöjda fosfatvärdena. Resultaten indikerar tydligt att platsen hyser en boplatz från vikingatid-tidig medeltid. Dock innebar de begränsade undersökningarna att någon tydlig bild av en gårdsplan med byggnader av

förståeliga skäl inte kunde rekonstrueras. Till detta krävs mer omfattande undersökningar. Frånvaron av väl tagna ¹⁴C prover gör också frågan om mer exakt datering av lämningarnas tidsålder oklar. Det är väl känt att ¹⁴C dateringar ofta tenderar till att visa på ett äldre skikt än vad föremålen ger, bland annat beroende på att de äldsta spåren på en kontinuerlig nyttjad boplatz är få och består enbart av fragment.

Den vetenskapliga frågan

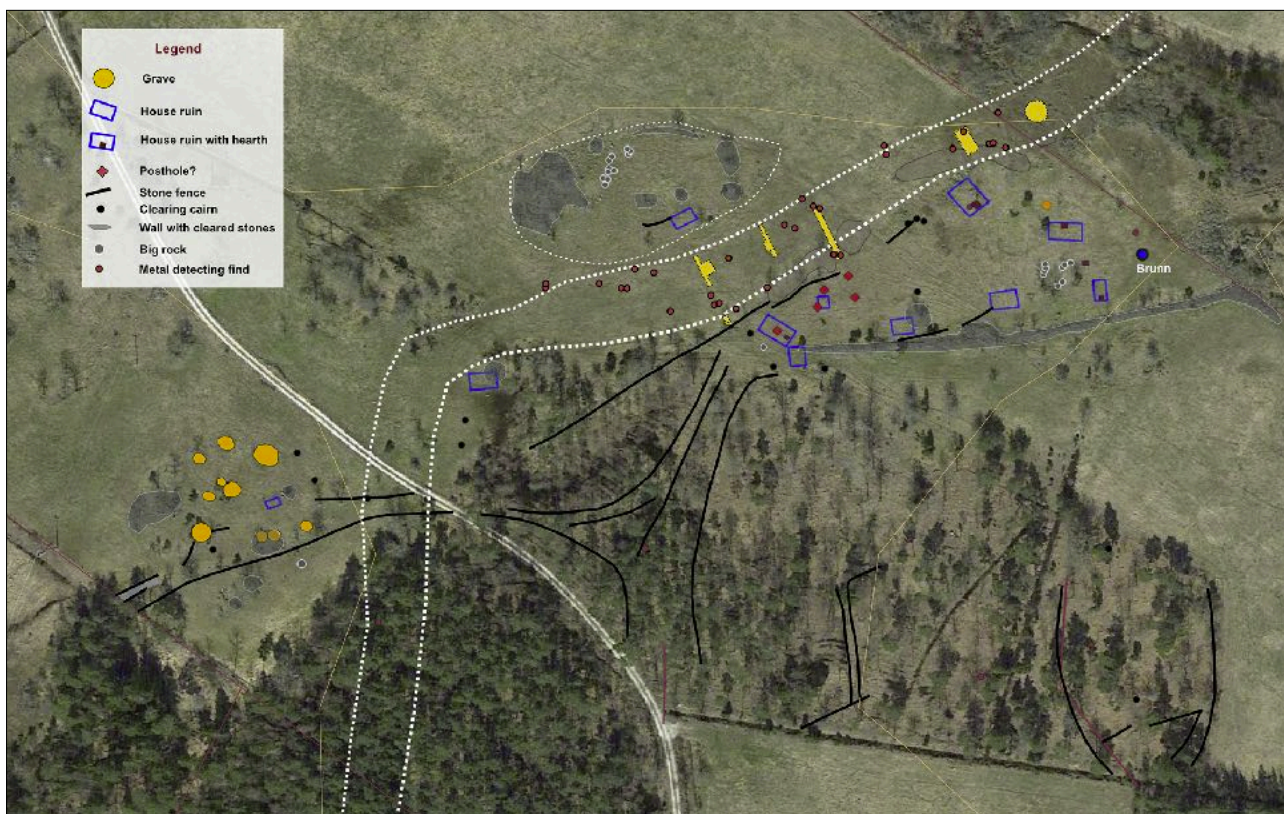
Genomgången ovan har med några tydliga exempel behandlat frågan om kulturlandskapets kontinuerliga nyttjande under järnåldern, där den centrala hypotesen innebär att det generellt sett enbart är en tydlig omlokalisering av bebyggelsen fram till landskapet vi möter i de äldsta kartorna över Gotland upprättade omkring år 1700. Det handlar om en omlokalisering av husen i samband med den markanta klimatförändring som blev följden av ett par intensiva vulkanutbrott vid mitten av 500-talet och den påföljande ödeläggelsen.

Det är också uppenbart att denna omläggning även kom att innebära ett radikalt skifte i fråga om husens konstruktion. De stenbyggda stora grunderna som var för handen under romersk järnålder och folkvandringstid byts mot mindre trähus byggda i skiftesverksteknik där gårdens funktioner kom att delas upp på flera mindre hus. Dessa i tid sammanfallande förändringarna, flytten av bebyggelsen till nya lägen högre upp i landskapet och på mer torra marker och övergången till ett helt nytt sätt att bygga hus, hänger säkerligen samman.

Om det skedde av rent praktiska/funktionella skäl, där de stora stenhusen visade sig bli allt för fuktiga och kalla att bo i, eller om övergången från stenhus till trähus hörde samman med någon form av religiös övertygelse att problemet med katastrofen hade att göra med husen i sig, är oklart men väl värt att undersöka.

Det nu återupptagna projektet *The Gotlandic Farm*, syftar med nu planerade kompletterande undersökningar vid Kärrmans i Kräklingbo klara ut mer i detalj den historiska bilden av platsen, men också att bli en del till en tolkad och sammanvägd bild av den vikingatida gårdens historien byggd på flera tidigare års arkeologiska undersökningar av gårdar. Syftet är att genomföra dessa undersökningar vid Kärrmans under två års tid.

Som underlag inför förnyade arkeologiska undersökningar vid Kärrmans har under det gångna året genomförts en noggrann fältanalys av miljön kring platsen för den tidigare undersökningen. Dessa fältanalyser har visat på en betydligt mer komplex bild av förhållande kring platsen för den vikingatida gården än tidigare noterats (kartan nedan). Inte minst har ett flertal grunder till hus kunnat identifieras belägna på den svaga höjden söder om brandgatan. I flera av dem finns spår av en spis. Grunderna fördelar sig på två områden

Fältinventeringen visar på ett flertal spår av huslämningar söder om brandgatan i ett stråk som följer ett öppet beteslandskap avgränsat i söder av en markant stenvall och i norr av den forna åkern Tomtåkern. Gula ytor i brandgatan visar på sökschakten 1993.

vilket, av formerna att döma, troligen visar på en intern omflyttning av husen över tiden (fornlämning L1977:1927). Spåren av husen längst i öster ger ett intryck av medeltid i form av husgrunder med syllram och med spis inne i byggnaden. I den västra delen är spåren mer osäkra, men även här finns en eller ett par tydliga husgrunder. Därtill finns antydning om ett flertal stolphål svagt synliga i markytan. Det här området utgör av allt att döma den äldre fasen av gårdens historia på den här platsen, vilket skulle innebära yngre järnålder.

Strax väster om boplatområdet fanns tidigare en grav registrerad i fornminnesregistret, men det handlar synbarligen om ett minide gravfält bestående av 10 mer eller mindre väl framträdande gravar (stensättningar). I skogsområdet söder om boplatområdet är noterat ett flertal stensträngar vilka synbarligen delar in området i mindre åkerytor. De flesta av dem torde tillhöra tiden för gården.

Kommande sommars arkeologiska fältundersökningar kommer att initialt koncentreras till den västra delen av boplatområdet. Syftet med dessa undersökningar är framför allt att belägga verksamhetens initiala skede inom området som en del i förståelsen av historien om gården. I mån av tid och möjligheter planeras även att låta undersöka en del av bebyggelseplatsen i den östra delen för att belägga eller förkasta hypotesen att det handlar om en intern omflyttning av husen under loppet av den tidiga medeltiden. De frågor som framför allt i detta skede bedöms angelägna att svara på kan summeras på följande sätt;

- När etableras gården på platsen?
- När upphör verksamheten på platsen?
- Vilka typer av byggnader kan urskiljas och hur var de konstruerade?
- Hur var levnadsförhållandena på gården?
- Den centrala frågan att besvara är om den undersökta boplaten är att se som en kronologisk del i historien om gården Kärrmans?

Konkreta vägar att besvara ställda frågor om tidsramen för bebyggelsen bygger i hög grad på nyttjande av C14 analyser av betydelsefulla konstruktioner såsom stolphål, härdar, avfallsgropar och liknande, parat med en analys av påträffade fyndmaterial, inte minst mynt.

Utgrävningar av byggnader bör göras till sådan omfattning att man säkert kan bedöma dessas konstruktion och tidsställning. För att klara ut om gårdens produktion är det väsentligt med en osteologisk analys av påträffat benmaterial. Det handlar såväl om sammansättningen av boskapen i relationen mellan får, nöt, gris etc. Det är även av betydelse att få ett grepp om vilken roll fisket kan ha haft i gårdens produktion.

Vid det här tillfället planeras inte några undersökningar av intilliggande spår av odlingsmark som kan tänkas knytas till gården, vilket får anstå till ett kommande år. Likväl kan det finnas skäl att samla in material för makrofossilanalyser. Inte minst om det påträffas byggnader eller material som pekar mot en plats för förvaring av säd, hö eller motsvarande. Även jordprov från spisar eller deras omedelbara närhet kan vara lämpliga ställen att analysera jorden ur dessa aspekter.

En inte oväsentlig detalj rör vilka träslag som använts för skilda typer av konstruktioner såsom stolpar, syllar, väggplankor etc till hus. Av tidigare undersökningar, exempelvis vid Fjäle i Ala socken, visade det sig att av 38 analyserade trärester från stolpar, samtliga bestod av furu. Detsamma var förhållandet vad gäller två markanta och välbevarade stolpar i en smedja vid Klints i Othem, daterade till ca år 1040. Även dessa var furu, liksom stolparna i den vikingatida-tidiga medeltida gård som undersöktes i Vallstena för några år sedan. Det är tydligt att furu är det helt dominerande träslaget vad gäller periodens byggnationer av hus.

Fynd strategi

En undersökning av en vikingatida - medeltida gård tenderar att generera ett mycket stort fyndmaterial. Inte minst gäller det fragment eller delar av nitar, spikar, tenar och andra mindre bitar av järn. Även slagg i skilda former, liksom flinta och bränd lera kan bli tämligen stora material och det bedöms rimligt i detta fall att enbart spara lämpliga urval och att återdeponera resterande material. Grunden för dokumentationen av fyndmaterial innebär att initialt registreras allt material som en digital datas med syftet att tjäna som underlag för statistiska beräkningar. Undantaget från detta är träkol som regelmässigt återfinns över i stort sett alla boplatssområden av den här digniteten och som inte kommer att tas tillvara generellt utan enbart i samband med konstruktioner av skilda slag.

Endast fynd av signifikant vetenskaplig betydelse och som kommer att förtydliga kunskapen om platsen kommer att tas tillvara, framför allt då sådant material som kan belysa frågan om *funktion* av påträffade lämningar på gårdsplatsen (smedja, bostadshus, ekonomibyggnad, källare), *tidsställning* och *proveniens* (tillverkat på gården eller införskaffat från annat håll). Fynd som tas tillvara och är i behov av konservering kommer att lämnas till Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna/eller till fristående konservator i Kalmar. Under tiden innan fyndfördelning av riksantikvarieämbetet kommer fyndmaterialet att förvaras i särskilt avsedda skåp hos Arendus.

Genomförandet av utgrävningen

De arkeologiska undersökningarna genomförs som fältkurs i arkeologi i samarbete med Hemse Folkhögskola, i linje med det samarbete som varit för handen i mer än 20 år. Fältundersökningarna kommer att pågå i sammanlagt fyra veckor, tre veckor med deltagare via Folkhögskolan i Hemse och en kompletterande vecka med deltagare från Prövapå-kursen.

Tyngdpunkten under de tre inledande veckorna kommer att beröra den västra delen av boplatssområdet medan prövapå-gruppen kommer att undersöka delar av den förmodade medeltida bebyggelseplatsen. Fältarbetet kommer att varvas med föreläsningar och excursioner under de inledande veckorna, där tid under den tredje veckan för deltagarna från Hemse kommer att innebära att ställa samman materialet som underlag för slutrapport.

Fältarbetet kommer initialt att koncentreras till tydliga spår i markytan av husgrunder, vilka skall så långt möjligt undersökas i sin helhet för att få grepp om typ av hus, spår av konstruktionsdetaljer, eventuell indelning i rum, tidsställning etc. Undersökta ytor mäts in med satellitmottagning medan lämningar inom undersökta ytor dokumenteras i detalj med teodolit, lodfotografering och renritningar för hand, vilka i ett följande moment digitaliseras som underlag för rapporten.

Publicering

Resultaten från den arkeologiska undersökningen publiceras i form av en basrapport i linje med riksantikvarieämbetets och länsstyrelsens regelverk. Resultaten från undersökningarna bildar i ett följande skede en del i underlaget för en monografi om den gotländska gården under den yngre järnåldern. I ett kortare tidsperspektiv utgör årets resultat utgångspunkten för projektets andra och sista år för att skapa en väl underbyggd belysning av gårdens historia.